

Karaçay-Malkar Türkçesinde *Ur-* Fiili ve *Urul-*, *Urdur-*, *Uruş-* Türevlerinde İstem

Valence Patterns of the Verb Ur- and Its Urul-, Urdur-, Uruş-Derivatives in Karachay-Balkar

Esra Gül Keskin¹

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Karaçay-Malkar Türkçesinde *ur-* fiili ve *urul-*, *urdur-*, *uruş-* türevlerinin taşıdığı anlamları tespit edip bu anlamlara göre fiillerin istem bilgisini ortaya koymaktır. Karaçay-Malkar Türkçesindeki geniş kullanım alanı ve anlam çeşitliliği dolayısıyla seçilen *ur-* fiili ve *urul-*, *urdur-*, *uruş-* şeklindeki türevlerinin anlamları, Karaçay-Malkar Türkçesiyle yazılmış roman, öykü, tiyatro, biyografi, eleştiri vb. türündeki eserler ve sözlükler taranarak tespit edilmiş, bu anlamlar sınıflandırılmış ve bu anlamlara göre fiillerin taşıdığı tamlayıcılar ve anlamsal roller belirlenmiştir. *ur-* fiilinin otuz yedi, *urul-* fiilinin beş, *urdur-* fiilinin altı ve *uruş-* fiillerinin üç farklı anlamda kullanıldığı; *ur-* fiilinin bir, iki veya üç isteme sahip olduğu; edilgenlik, ettirgenlik ve işteşlik dolayısıyla *ur-* fiilinin türevlerinde istem artımı ve istem azalmasının gerçekleştiği gibi sonuçlara ulaşılmıştır. Temelde fiilin bir anlamı bir istemle gerçekleşir ancak istem, anlam, şekil ve söz dizimi gibi dilsel birtakım süreçlerden etkilenecek değişebilmektedir. Bir fiil kullanıldığı her lehçede farklı bir isteme sahip olabilir. Türk lehçelerinin bu açıdan çok büyük farklılıklar gösterdiği söylenirse de az sayıda da olsa farklı anlam(lar) ve istemi olan ve birçok lehçede ortak olan fiillerin kullanıldığı lehçedeki anlam(lar)ının ve istem bilgisinin ortaya konması, lehçeden lehçeye yapılan aktarmalara katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Karaçay-Malkar Türkçesi, istem teorisi, istem değiştirimi, *ur-* fiili, *ur-* fiilinin türevleri

ABSTRACT

This study aims to determine the meanings of the verb *ur-* and its derivatives *urul-*, *urdur-*, *uruş-* in Karachay-Balkar and explore the valence patterns of these verbs based on the ascertained meanings. Given their extensive usage and semantic diversity, the denotations of the verb *ur-* and its derivatives *urul-*, *urdur-*, *uruş-* were established by examining novels, stories, plays, biographies, critiques, dictionaries, and other texts written in Karachay-Balkar, considering their extensive usage and semantic diversity. These significations were classified, and actants and semantic roles carried by the verbs have been identified based on these meanings. According to these meanings, the actants and semantic roles of the verbs were identified based on the discovered meanings. It was deduced that the verb *ur-* incorporated thirty-one meanings, *urul-* encompassed five meanings, *urdur-* transmitted six meanings, and *uruş-* conveyed three meanings. The verb *ur-* governed one, two, or three valence slots. A valence increase or decrease was observed in the derivatives of the verb *ur-* because of passivity, causativization, and cooperative functions. A verb could evince discrete valences in each dialect in which it is used. It is crucial to know the valence potential of verbs in interdialectal transfers, especially for common verbs utilized

¹Öğr. Gör. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Türk Dili Bölüm Başkanlığı, Uşak, Türkiye

ORCID: E.G.K. 0000-0002-8347-1355

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Esra Gül Keskin,
Uşak Üniversitesi Türk Dili Bölüm Başkanlığı,
Uşak, Türkiye
E-posta: esra.aktas@usak.edu.tr

Başvuru/Submitted: 28.02.2024

Revizyon Talebi/Revision Requested: 06.05.2024

Son Revizyon/Last Revision Received: 11.07.2024

Kabul/Accepted: 13.07.2024

Atıf/Citation: Keskin, E.G. (2024). Valence patterns of the verb *Ur-* And Its *Urul-*, *Urdur-*, *Uruş-* derivatives in Karachay-Balkar. *TUDED*, 64(2), 397-423.
<https://doi.org/10.26650/TUDED2024-1444742>

across dialects. Making valence-related choices without knowing the valence of the verb in the source dialect can cause varied errors in the transfer. To minimize such errors, it is crucial to reveal the valence of verbs. Valence dictionaries could even be compiled for common verbs employed across dialects.

Keywords: Karachay-Balkar, theory of valence, change of valence, verb *ur-*, derivatives of verb *ur-*

EXTENDED ABSTRACT

The phenomenon of valence expresses elements carried by a verb according to its meaning(s), and can vary across languages. In essence, the valence actualizes the intended meaning of a verb. However, the valence can change depending on linguistic processes such as meaning, form, and syntax. A verb may govern a different valence in each dialect in which it is used. Accordingly, the valency potential of a verb can change because of such alterations. For example, in Turkey Turkish, the verb “taşı-” meaning “to carry something from one place to another” logically accepts four valency slots: *-Gördüm, diyor, [trenler] [Ankara'dan] [Eskişehir'e] boyuna [asker] taşıyor ve Eskişehir'den Ankara'ya vagon dolusu erzak gidiyordu.* (Karaosmanoğlu, 2019, p. 78) [*who: agent*] + [*what: theme*] + [*to who: destination*] + [*from who: source*] + *taşı-*. “I saw, he says, trains were carrying soldiers from Ankara to Eskişehir, and from Eskişehir to Ankara, wagonloads of provisions were going.” The verb taşı- opens four valence spaces: the object performing the action, the object whose position changes when the action is realized, the place in which the action originates, and the place to which the action is directed. It also reveals two valence gaps: the object that performs the action in the sense of “to bear the weight of an object” and the object whose position changes when the action is completed: *[O] [Hemen kendi kadar büyük olan bu kıızı] inleye sıkıla taşıyor.* (Adıvar, 2022, p. 348) [*who: agent*] + [*whom: theme*] + *taşı-*. “[He] carries this girl, who is immediately as big as himself, groaning and straining.”

French linguist Lucien Tesnière is considered the founder of the valency theory. Tesnière compared the potential of atoms to govern electrons as their dependents: the number of gaps presented by a verb and therefore the number of actants it is likely to govern reveals the valence of the verb (1959, p. 238). Tesnière believed that verbs ruled sentences and stated that every verb has an “actant” that it attaches to itself. Verbs display different images in terms of the number of actants they make dependent on them. All verbs do not control the same number of actants, and the number of actants available to a particular verb is not always the same (1959, p. 105-106).

Tahsin Banguoğlu is considered to be the first researcher to use the term “valence” in studies conducted in Turkey. Banguoğlu stated in his “Türkçenin Grameri” that transitive verbs generally desire objects in [whom] and [who] situations and in such instances, the verb is labeled a “requestor” and the noun situation is named the “requested.” Banguoğlu defined the term valence saying, “We also call this state of the object according to the verb.” Banguoğlu also asserted that some verbs change their valences along the evolutionary scale of a language and that certain transitive verbs could want the [to who] status as exemplified by *at-ıg mündi ~ at-ı bindi ~ at-a bindi* (2004, p. 528).

Studies on valence have gained momentum in Turkey in recent years. Numerous studies have been conducted on this subject in one aspect, albeit not explicitly using the term valence. The relevant studies have generally focused on themes such as the case suffixes accepted by verbs, alternations encountered in such suffixes and the reasons for the alternations, the differences in the case suffixes accepted by the verbs through the evolutionary process of the language, and the reasons for these differences. Many studies have also been conducted using the modern demand theory.

The present study aims to determine the meanings of the verb *ur-* and its *urul-*, *urdur-*, *urus-* derivatives in Karachay-Balkar and to explore the valence patterns of these verbs based on these meanings. Given the extensive usage and semantic diversity of the verb *ur-* and its derivatives *urul-*, *urdur-*, *urus-*, their meanings were determined by examining novels, stories, plays, biographies, critiques, dictionaries, and other works written in Karachay-Balkar. These meanings were classified, and the actants and semantic roles governed by the verbs were identified based on these meanings. The valence of the verb *ur-* was found to change because of the narrowing and widening of meanings and the polysemy of the verb. It was observed that an increase or decrease in valence occurs in the derivatives of the verb *ur-* because of passivity, causativization, and cooperative functions.

It is crucial to know the valence potential of verbs in interdialectal transfers, especially for common verbs that are utilized across dialects. Varied errors can occur in transfers across dialects if valence choices are made without knowing the valence of the verb in the source dialect. Such errors can be significantly minimized by revealing the valence of verbs and even compiling valence dictionaries for common verbs employed across dialects.

Giriş

Bir fiilin beraberinde getirdiği unsurları ifade eden istem, her fiilde farklılık göstermektedir. Dilin tarihî sürecinde anlamında değişimler olan veya çok anlamlılık kazanan fiillerin istem bilgisi de bu doğrultuda değişebilmektedir.

Türkiye’de istemle ilgili çalışmalar son yıllarda hız kazanmıştır. “İstem” başlığı altında olmasa da bir yönüyle bu konuyu ilgilendiren birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalar daha çok fiillerin aldığı durum ekleri, bu eklerde karşılaşılan nöbetleşmeler ve nöbetleşmelerin sebepleri, tarihî süreç boyunca fiillerin istediği durum eklerinin dönem ve lehçeye göre değişiklik göstermesi ve bu değişikliklerin sebepleri vb. konularda yoğunlaşmakla birlikte modern istem teorisini ele alan birçok çalışma da ortaya konmuştur.¹

Tahsin Banguoğlu Türkiye’de yapılan çalışmalarda istem terimini kullanan ilk araştırmacı olarak kabul edilmektedir. Banguoğlu’na göre, genel olarak geçişli fiiller [kimi] ve [kim] durumlarında nesne almakta ve buradaki fiil “isteyen”, ismin durumu da “istenen” olarak adlandırılmaktadır. Yükleme göre nesnenin gösterdiği durum değişikliğine ise istem denir. Banguoğlu, geçişli olmasına rağmen bazı fiillerin [kime] durumunu istediğine değinerek, *at-ıg mündi ~ at-ı bindi ~ at-a bindi* örneklerindeki gibi, bazı fiillerde istem değişikliğinin olduğunu da eklemiştir (2004, s. 528).

Fransız dilbilimci Lucien Tesnière istem teorisinin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Tesnière, atomun elektronları yönetme potansiyeliyle fiilin eyleyenleri arasında bir benzerlik kurarak fiilin açtığı boşluk sayısı ve dolayısıyla bu boşlukları dolduracak eyleyenlerin sayısının fiilin istemini ortaya çıkardığı sonucuna varmıştır (1959, s. 238). Tesnière’e göre fiil cümlelerin yöneticisidir ve her fiilin kendine bağladığı “eyleyen (actant)”ler vardır. Fiiller kendilerine

1 İstemle ilgili diğer çalışmalar için bk. Besli, E. (2019). Eski Türkçe fiillerin istem sözlüğünün yöntemi üzerine. S. Şen, M. Mangır (Ed.) *XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde (s. 714-719). Ondokuz Mayıs Üniversitesi; Çimen, F. (2009). *Özbek Türkçesinde istem (valenz)*. (Yüksek Lisans Tezi). Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul; Erdem, M. (2004). Türkmen Türkçesinde mental fiillerin isteme göre anlam değişimleri. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I* içinde (s. 939-950). Türk Dil Kurumu; Erdem, M. (2006). Türkmen Türkçesinde hareket fiillerinin ‘istem’ e göre anlam değişimleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 38-50; Erdem, M. (2004). Eski Anadolu Türkçesinde fiiller ve unsurları. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I* içinde (s. 951-958). Türk Dil Kurumu; Erdem, M. (2006). Türkçede gramatikal ilişkiler ve anlamsal roller. *Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri* içinde (s. 523-529). Bilkent Üniversitesi; Ertane Baydar, A. S. (2009). Kırım-Tatar Türkçesi edebî dilinde fiil-tamlayıcı ilişkisine dair. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 40, 25-35; Golzar, H. A. (2015). *Türkçe fiillerde istem (ettirgen yapılar)*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara; Kahraman, T. (1996). *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki fiillerin durum ekli tamlayıcıları*. Türk Dil Kurumu; Karaca, O. S. (2011). *Kazak Türkçesinde fiil istemleri*. Kesit; Karahan, L. (1997). Fiil-tamlayıcı ilişkisi üzerine. *Türk Dili*, 549, 209-213; Sağlam, B. (2020). *Doğu grubu ağızlarında istem*. (Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ; Uzer, E. (2018). *Altun Yaruk’ta fiil tamlayıcı ilişkisi*. (Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana; Uzunboy, H. (2008). *Türkmen Türkçesinde istem (valenz)*. (Yüksek Lisans Tezi). Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul; Uzunbaya, D. (2020). *Altun Yaruk Maitrisimit ve Huastuanft örneğinde eski Uygur metinlerinde istem ve bağımlılık*. (Doktora Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

bağımlı olan eyleyenlerin sayısı açısından farklı görüntü sergiler. Bütün fiillerin eyleyen sayısı aynı olmamakla birlikte bir fiilin sahip olduğu eyleyen sayısı da her durumda aynı değildir (1959, s. 105-106). Tesnière’in istem teorisine göre bir cümlemin kuruluşunda eyleyenlerle birlikte eylemin gerçekleştiği yer, durum ve zamanı gösteren “koşullar (circonstants)” bulunmaktadır. Yani *fiil*, *eyleyen(ler)* ve *koşul(lar)* bir cümleyi meydana getirir (1959, s. 102). Modern istem teorisinde eyleyenlere *tamlayıcı*, koşullaraysa *isteğe bağlı öge* de denmektedir (Ágel ve Fischer, 2010, s. 231-232).

Helbig ve Schenkel’de istem; *mantıksal* (logische valenz), *anlamsal* (semantische valenz) ve *söz dizimsel istem* (syntaktische valenz) olmak üzere üçe ayrılmıştır (1983, s. 65). Evrensel olarak nitelendirilen *mantıksal istem*, yönetici konumundaki fiilin gerçekleşmesi için açtığı istem boşluklarını ifade etmektedir. *Anlamsal istem*, evrensel olmakla birlikte, belirli sözlük birimlerinde toplanmaları dilden dile farklılık göstermektedir. Anlamsal istem evrenseldir ancak belirli sözlük birimlerinde toplanması dilden dile farklılık gösterir. Fiillerin belirli anlam özelliklerine göre ihtiyaç duyduğu katılanları beraberinde getirip diğerlerini hariç tutması olarak değerlendirilebilecek anlamsal istem, fiil ve eyleyenleri arasındaki anlamsal uyumlulukla belirlenen seçim kısıtlamalarıdır. *Söz dizimsel istem* ise fiilin gerektirdiği belirli sayıda ve türde boşlukların zorunlu veya isteğe bağlı olarak, dillere göre farklılaştırılarak doldurulması anlamına gelir (1983, s. 65).

Fiillerin farklı sayıda istem kapasitesi ve taşıdıkları anlam(lar)a göre belirli sayıda istem boşluğu açabilme gücü vardır. Cümlemin dil bilgisel açıdan doğru ve anlaşılır olabilmesi için fiilin açtığı istem boşluklarının tamamının veya bazılarının tamlayıcılarla doldurulması gerekir. Mantıksal istem düzeyindeki boşlukların ve bu boşlukları dolduran katılanların anlamsal rolleri üstlenmesiyle tamlayıcılar veya söz dizimsel istem gerçekleşir (Doğan, 2011, s. 37).

Ágel ve Fischer (2010, s. 247) istemin yapısal olarak iki şekilde gerçekleşebileceğini ifade etmiştir. Bunlardan biri Pasierbsky (1981)’nin *mikro istem* dediği, istem taşıyıcısına getirilen bir çekim biçimimidir. Diğeriyse ayrı bir unsur olarak yer alan *makro istemdir*. Türkçede sadece özne mikro istem şeklinde gerçekleşirken diğer ögeler makro istem olarak gerçekleşmektedir. Özne işlevindeki öge cümlede bulunmasa bile fiile getirilen kişi ekinden eylemi gerçekleştiren anlaşılmaktadır.

Helbig ve Schenkel (1983, s. 33) fiile bağlı ögelerin *zorunlu eyleyenler* (obligatorische aktanten), *seçimlik eyleyenler* (fakultative aktanten) ve *isteğe bağlı ifadeler* (freie angaben) olmak üzere üçe ayrılması gerektiğini ifade etmiştir. Bir öge, cümleyi dil kurallarına aykırı hâle getirmeden yüzey yapıdan atılmıyorsa bu zorunlu bir ögedir; aksi takdirde seçimlik veya isteğe bağlı bir ifadedir. Zorunlu ve seçimlik eyleyenlerle isteğe bağlı ifadelerin farkıysa derin yapıya dayanmaktadır. İsteğe bağlı ifadelerin sınırsız olarak birbirinin yerine kullanılabilmesi özelliği varken seçimlik eyleyenler belirli fiillerle kullanılabilir (1983, s. 37).

Uğurlu “Türk Lehçelerinin Aktarımında Valenz Sözlüklerin Önemi” başlıklı bildirisinde istem terimini açıklamıştır. Uğurlu’ya göre fiil gereklilik seviyesine göre anlam bakımından birtakım

boşluklar açar. O dilin konuşurlarının önceden bildiği bu boşlukların sayısı fiilden fiile değişiklik göstermekte ve bu boşluklar doldurulduğu ölçüde fiil anlam bakımından tamamlanmaktadır. Söz konusu boşlukları dolduran dil birliklerinin “tamlayıcı” olarak adlandırıldığını söyleyen Uğurlu, tamlayıcıları da “mecburi” ve “ihtiyari” olmak üzere ikiye ayırmıştır. Olmadıklarında fiilin anlamında eksiklik oluyorsa bu tamlayıcılar mecburi, bulunmaları durumunda fiilin anlamı biraz daha belirginleşiyorsa bu tamlayıcılar ihtiyaridir (2001, s. 201).

Fiilin boşluklarını dolduran anlamsal roller ve bunları söz dizimi düzeyine taşıyan tamlayıcılar istemi gerçekleştiren unsurlardır. Fillmore (1966), Van Valin (1999), Pasierbsky (2003) çalışmalarında birtakım anlamsal rolleri ortaya koymuştur. Anlamsal rollerle ilgili yaklaşımları değerlendiren Doğan ise *alıcı, amaç, araç, değer/nitelik, deneyimci, durum, eden, etkilenen, faydalanan, güç, güzergâh, hedef, içerik, kaynak, konu, materyal, mevzu, miktar, sebep, söyleyen, söz, süreç, uyarıcı, ürün, yer ve zaman* olmak üzere, Türkçedeki fiillerin istem yapısında gerçekleşen yirmi altı anlamsal rol² sıralamıştır (2011, s. 67-77). *kim, kimde, kimden, kime, kimi, kimle, ne, eö (edat öbeği), yc (yan cümle) ve zö (zarf öbeği)* ise Doğan (2011, s. 88-92)’da belirlenen tamlayıcı tipleridir.

Çalışmamızda *ur-* fiili ve türevlerinin istem bilgisi ortaya konulurken Doğan’ın önerdiği anlamsal rol ve tamlayıcı tiplerine bağlı kalınmıştır. Bu anlamsal roller dışında “tamamlayıcı” olarak adlandırılan bir anlamsal rol daha vardır. Doğan (2011, s. 79-80) bu anlamsal rolü, dizisel ilişkiler açısından belirli bir kavram alanı içinde yer alan ve belirli sözlük birimleri ile değiştirim yapabilen unsurlar olarak tanımlamıştır.

2 **Eden:** Bilinçli ya da bilinçsiz, isteyerek ya da istemeyerek bir hareketin başlatıcısı ve temel nedeni olan insan ya da insan dışı canlı varlığı ifade eden anlamsal roldür. **Etkilenen:** Eylemin ifade ettiği süreçten etkilenen, durum ve şartlarında değişme olan varlıktır. **Konu:** Yer değişimine maruz kalanı veya bir yerde bulunana ifade eden anlamsal roldür. **Deneyimci:** Duyu, duygu ve idrak fiillerinin çevresinde oluşan bu anlamsal rol, duygusal, duygusal ve zihinsel süreçleri deneyimleyeni ifade eder. **İçerik:** İdrak veya algılama fiillerinin bildirdiği sürecin bilişsel içeriğini karşılayan anlamsal roldür. **Alıcı:** İletişim fiillerinde söylemin yöneldiği veya söz aktarımının yapıldığı varlığı karşılayan anlamsal roldür. **Uyarıcı:** Duygusal ve duygusal fiillerin ifade ettiği olay veya sürecin kışkırtıcısı ve uyarıcısını ifade eden anlamsal roldür. **Sebep:** Eylemin ifade ettiği sürecin sebebini karşılayan anlamsal roldür. **Hedef:** Hareketin yöneldiği tarafı veya hareketin sonlandığı yeri ifade eden anlamsal roldür. **Kaynak:** Hareketin kaynaklandığı veya başladığı yeri ifade eden anlamsal roldür. **Yer:** Hedef veya yön belirtmeyen konum belirten yerdir. **Amaç:** Eylemin belirttiği hareketin yapılma amacını bildirir. **Araç:** Eylemin gerçekleşmesinde eden tarafından kullanılan aracı bildirir. **Ürün:** Eylemin ürünü veya sonucunu bildirir. **Materyal:** Edenin oluşturduğu ürünün başlangıçtaki durumunu veya materyalini bildirir. **Faydalanan:** Eylemin ifade ettiği süreçten yararlanan ve zarar gören veya bir şeyden mahrum bırakılan varlıktır. **Söyleyen:** Mevzu ve söz rollerini aktaranı ifade eden anlamsal roldür. **Söz:** İletişim fiillerinde ve sözel fiillerde ortaya çıkan anlamsal roldür. **Mevzu:** Sözel fiillerde söyleyenin söyleme eylemine konu ettiği şeyi ifade eden anlamsal roldür. **Güç:** Süreci bilinçsiz olarak meydana getiren güç veya direnci ifade eder. **Değer/nitelik:** Azalma veya artma özelliği olan, özne konumundaki soyut veya somut varlığı ifade eder. **Güzergâh:** Fiilin belirttiği hareketin rotasını veya güzergâhını ifade eden, yön bildiren yerdir. **Zaman:** Fiilin bildirdiği hareketin, oluşun veya durumun zamanını ve zaman aralığını ifade eder. **Durum:** Fiilin ifade ettiği hareketin, oluşun veya durumun gerçekleşme şeklini ifade eder. **Miktar:** Değer rolündeki varlığın sayısal değerini ifade eden anlamsal roldür. **Süreç:** Fiilin ifade ettiği sürece katılan başka bir süreci ifade eder (Doğan, 2011, s. 67-77).

Fiillerin istemi dilin tarihî sürecinde birtakım değişikliklere uğrayabilir. Aydın Özkan, fiillerin istemini değiştiren süreçleri anlamsal ve biçimbilgisel olarak ikiye ayırırken biçimbilgisel süreçleri de istemi artıran ve istemi azaltan kategoriler olmak üzere ikiye ayırmıştır. İstemi değiştiren anlamsal süreçler *anlam daralması*, *anlam genişlemesi* ve *çok anlamlılık* iken istemi değiştiren biçimbilgisel süreçler ise *ettirgenlik*, *nesne eklenmesi* (istem arttıran kategoriler); *edilgenleştirme*, *karşı ettirgenleştirme*, *dönüşlüleştirme*, *işteşleştirme*, *ad ve nesne geçişi* (istem azaltan kategoriler)dir. İstem artışı ettirgenleştirme ve nesne eklenmesiyle cümleye yeni öğelerin katılması dolayısıyla meydana gelirken istem azalması edilgenleştirme, karşı ettirgenleştirme, dönüşlüleştirme, işteşleştirme ile ad ve nesne geçişi dolayısıyla fiilin taşıdığı istemlerin düşmesiyle gerçekleşmektedir (2018, s. 170-204).

Bu çalışmanın amacı, Karaçay-Malkar Türkçesinde *ur-* fiili ve *urul-*, *urdur-* ve *uruş-* türevlerinin anlamlarına göre istem bilgisini ve türevlerde meydana gelen istem değişimini ortaya koymaktır.

İnceleme

Karaçay-Malkar Türkçesinde *ur-* ve bu fiilin türevleri olan *urul-*, *urdur-* ve *uruş-* fiillerinin sahip olduğu anlamları ve istem bilgisini ortaya koymak için Karaçay-Malkar Türkçesinden roman, öykü, tiyatro, biyografi, eleştiri vb. türdeki eserler ve sözlükler taranmıştır. Bahsedilen fiillerin tespit edilen anlamları sınıflandırılmış, her anlama göre fiilin tamlayıcıları ve anlamsal rolleri belirlenmiş ve fiillerin geçtiği birer örnekle verilmiştir.

“Karaçay-Malkar-Orus Sözlük”te *ur-* fiilinin, ‘(i) dövmek, vurmak’, ‘(ii) çakmak, kakmak’, ‘(iii) ateş etmek’, ‘(iv) döşemek, kaplamak’, ‘(v) vermek, ulaşmak (koku)’, ‘(vi) örtmek, kaplamak, çıkmak, ilerlemek; kendine yol açmak’, ‘(vii) yuvarlamak, dövmek (keçe)’, ‘(viii) bulamak’, ‘(ix) atmak (kalp)’, ‘(x) tekme atmak’, ‘(xi) ısırarak, sokmak’, ‘(xii) yemek yemek’ olmak üzere on iki anlamı sıralanmıştır (Goçiyaeva ve Süyünçev, 1989, s. 685-686).

Nevruz *ur-* fiilini, ‘vurmak, çarpmak, süsmek’ şeklinde (1991, s. 663), Pröhle ise “Karaçay Lehçesi Sözlüğü”nde *ur-* fiilini ‘vurmak’ şeklinde anlamlandırmıştır (1991, s. 91).

Ufuk Tavkul’un “Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü”nde *ur-* fiilinin ‘(i) vurmak’, ‘(ii) çakmak’, ‘(iii) kaplamak’, ‘(iv) esmek’, ‘(v) tokaçlamak’, ‘(vi) tepmek’, ‘(vii) sokmak’, ‘(viii) tika basa yemek’ şeklindeki anlamlarına yer verilmiştir (2020, s. 371).

“Karaçay-Malkar Tilni Añlatma Sözlüğü”nde ise *ur-* fiilinin yirmi altı anlamı sıralanmıştır: ‘(i) el, sopa, taban vb. ile çarpıp acıtmak’, ‘(ii) (ışık, koku, sıcaklık) gelmek’, ‘(iii) bir şeyi bildirmek, işaret vermek için davul, zil çalarak yüksek ses çıkarmak’, ‘(iv) düşmanı vurmak, yenilgiye uğratmak’, ‘(v) silah veya topla atıp isabet ettirmek’, ‘(vi) öldürmek’, ‘(vii) vurarak bir şeyi bir yere girdirmek’, ‘(viii) çok fazla yağış zarar vermek’, ‘(ix) (su, petrol, sel) bir yerden çıkmak’, ‘(x) vurmak, incitmek’, ‘(xi) (kalp) atmak’, ‘(xii) (rüzgâr, ayaz) silkelemek, sürüklemek’, ‘(xiii) sütü çalkalayıp yağ yapmak’, ‘(xiv) yünü ditmek’, ‘(xv) keçe kaplamak’,

‘(xvi) (sakal, bıyık) çıkmak’, ‘(xvii) (yılan, arı) sokmak’, ‘(xviii) sürükleyerek zorla bir yere girdirmek’, ‘(xix) cebe, koyuna sokmak, tıkmak’, ‘(xx) birinin, bir şeyin yanına hızlıca gitmek, atılmak’, ‘(xxi) (alev) yükselmek’, ‘(xxii) yemek, içmek’, ‘(xxiii) kendini kapıya, aydınlığa vb. bir şeye atmak’, ‘(xxiv) bıçak, kama vb. ile yaralamak’, ‘(xxv) (dalga, su) hızlıca gelerek bir şeye değmek’, ‘(xxvi) mührü, damgayı kâğıda basmak’ (Cappulani ve ark., 2005, s. 695-698).

ur- fiilinin metinlerden ve sözlüklerden tespit edilen anlamları ve bu fiile bağlı tamlayıcı ve anlamsal roller şöyle sıralanabilir:

1. ‘elini veya elinde tuttuğu bir şeyi bir yere hızla çarpmak’ [**kim: eden**] + [**kimi/ne: etkilenen**] + [**kime: hedef**] + **ur-**

Allah saqlasın anı ekinçi sınağandan. [Men] [Qoşqulağımı], [taşa] urup, muru-çuru etdim. (Katsiyev, 1971, s. 184) ‘Allah bunu ikinci kez sınamaktan korusun. **Silahımı taş a vurup** paramparça ettim.’

Bu cümlede *ur-* fiili [**kim: eden**], [**kimi/ne: etkilenen**] ve [**kime: hedef**] olmak üzere üç istem boşluğu açmaktadır. Cümlede “qoşqulağımı” sözcüğü eylemin bildirdiği süreçten etkilenen, durum ve şartlarında değişme olan varlığı ifade eden “etkilenen” anlamsal rolünü üstlenen “kimi” tamlayıcısını ve “taşa” sözcüğü eylemin yöneldiği tarafı veya sonlandığı yeri ifade eden “hedef” anlamsal rolünü üstlenen “kime” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir. Bilinçli veya bilinçsiz olarak eylemi başlatan insan veya insan dışı varlığı karşılayan “eden” anlamsal rolünü üstlenen “kim” tamlayıcısı ise mikro istem şeklindedir: [men].

‘Elini veya elinde tuttuğu bir şeyi bir yere hızla çarpmak’ anlamında *ur-* fiili, [**kim: eden**] + [**kimi/ne: etkilenen**] + [**kime: hedef**] tamlayıcılarıyla kullanılır. Ancak aynı anlamda *ur-* fiili, *bla* edatıyla kullanıldığında hem [**kimi**] hem de [**kime**] tamlayıcısını almaktadır. [**kim: eden**] + [**kimi: etkilenen**] + (**kim bla: araç**) + **ur-**: *Albreht (açıvdan [stolnu] (cumduğu bla) urub). Atların ayt deyme da!* (Bayramkullani, 1964, s. 194) ‘Albreht (sinirden **masaya yumruğuyla vurarak**): Adlarını söyle diyorum!’, [**kim: eden**] + [**kime: etkilenen**] + (**kim bla: araç**) + **ur-**: [*Mudalif*] *kerilib, (gol ayazı bla) [Nanaqı cayağına] urdu.* (Laypanlanı Bilal, Kazavat) ‘Mudalif gerilip **avuç içiyle Nanak’ın yanağına vurdu.**’

2. ‘silahla yaralamak, öldürmek’ [**kim: eden**] + [**kimi: etkilenen**] + **ur-**

Karamuhinni kölüne ne keldi ese da, gerohun tartıb alıb, [ol] [ekisin] da urub sireldi. (Laypanlanı Bilal, Kazavat) ‘Karamuhin’in aklına ne geldiyse silahını çekerek **ikisini** de **vurdu.**’

ur- fiili ‘silahla yaralamak, öldürmek’ anlamında [**kim: eden**] ve [**kimi: etkilenen**] olarak iki istem boşluğu açmaktadır. Örnek cümlede “ekisi” sözcüğü “etkilenen” anlamsal rolünü üstlenen “kimi” tamlayıcısını gerçekleştirirken [**kim: eden**] istemi mikro istem şeklindedir: [ol].

3. ‘üzerinde görünmek, üzerine düşmek, yansımak, aksetmek’ [**kim: konu**] + [**kime: hedef**] + **ur-**

[*Alayğa*] bu bölmeden [*carıq*] igi **uradı**. (Appalanı, 2015, s. 32) ‘**Oraya** bu odadan **ışık** iyice **yansıdı**.’

‘üzerinde görünmek, üzerine düşmek, yansımak, aksetmek’ anlamında *ur-* fiili, [kim: konu] ve [kime: hedef] olarak iki istem boşluğu açmaktadır. “Hedef” anlamsal rolünü üstlenmiş “kime” tamlayıcısı “alayğa” sözcüğüyle, yeri değişen veya bir yerde bulunanı ifade eden “konu” anlamsal rolünü üstlenen “kim” tamlayıcısı “carıq” sözcüğüyle gerçekleşmiştir.

4. ‘esmek: hava bir yönden bir yöne akmak, rüzgâr olmak’ [kim: güç] + **ur-**

[*Cel*], *artından qatı-qatı urup, alğa-alğa sekirtedi anı*. (Akaylanı, 2005, s. 227) ‘**Rüzgâr arkasından** sert sert **esip** onu öne doğru sıçrattı.’

ur- fiili bu anlamda [kim: güç] olmak üzere bir istem boşluğu açmaktadır. “Cel” sözcüğü, bilinçsiz olarak süreci meydana getiren gücü karşılayan “güç” anlamsal rolünü üstlenmiş “kim” tamlayıcısını gerçekleştirmiştir.

5. ‘çarpmak’ [kim: eden] + [kimi: etkilenen] + [kime: hedef] + **ur-**

[*Siz*] [*Qayağa*] [*başığınızı*] **urub**, *qayanımı çaçarsız, başığınızı çaçarsız?* (Laypanlanı Bilal, Kazavat) ‘**Kayaya başınızı çarpınca** kayayı mı dağıtırsınız kafanızı mı dağıtırsınız?’

ur- fiili bu anlamında [kim: eden], [kimi: etkilenen] ve [kime: hedef] olarak üç istem boşluğu açar. Cümlede “qayağa” sözcüğü “hedef” anlamsal rolünü üstlenen “kime” tamlayıcısını, “başığınızı” sözcüğü de “etkilenen” anlamsal rolünü üstlenen “kimi” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir. [Kim: eden] istemi ise mikro istem şeklindedir: [siz].

6. ‘sürükleyerek zorla bir yere girdirmek’ [kim: eden] + [kimi: konu] + [kime: hedef] + **ur-**

[*Ala*] [*Carlı tavlu qartlanı, sabiyleni, tişirıvılanı*] [*mal vagonlağa*] *uşkok qalaqla bla tiyüip urdula*. (Ölmez, 2015, s. 405) ‘**Zavallı dağlı yaşlıları, çocukları, kadımları** dipçiklerle vurarak **hayvan vagonlarına koydular**.’

ur- fiili, ‘sürükleyerek zorla bir yere girdirmek’ anlamında [kim: eden], [kimi: konu] ve [kime: hedef] olmak üzere üç istem boşluğu açmaktadır. Verilen cümlede, “carlı tavlu qartlanı, sabiyleni, tişirıvılanı” sözcük grubu, *ur-* fiilinin “konu” anlamsal rolünü üstlenen “kimi” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir. “Mal vagonlağa” sözcük grubu ise *ur-* fiilinin “hedef” anlamsal rolünü taşıyan “kime” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir. [Kim: eden] ise mikro istem şeklindedir: [ala].

7. ‘çarpmak: kalp, hızlı hızlı vurmak’ [kim (+iyelik eki): tamamlayıcı] + **ur-**

Dalhat a, [cüregi] terk-terk ura, üyü taba baradı. (Laypanlanı Bilal, Kazavat) ‘**Dalhat** ise **kalbi hızlı hızlı çarparak** evine doğru gitti.’

‘çarpmak: kalp, hızlı hızlı vurmak’ anlamında *ur-* fiili, yalın durumda veya iyelik eki almış bir “tamamlayıcı” ile yer almaktadır. Cümlede iyelik ekli “cürek” sözcüğü “kim” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir.

8. ‘çarpmak: manevi bir güç gazabına uğratmak’ [kim: eden] + [kimi: etkilenen] + *ur-*

- [*Allah*] *ursun* [*bu onovnu etkenleni*]! *Taşıbız, ağaçıbız da mında atılıp qalsala, anda va biz qalay çaşav eterikbiz?! - dep, cılağandıla.* (Tavmurzayev, 2015, s. 310) ‘**Allah çarpsın bu kararı verenleri!** Taşımız, ağacımız da burada vurulursa bu durumda biz nasıl yaşayacağız diye ağladılar.’

ur- fiili, ‘çarpmak: manevi bir güç gazabına uğratmak’ anlamında [kim: eden] ve [kimi: etkilenen] olarak iki istem boşluğu açmaktadır. “Allah” sözcüğü “eden” anlamsal rolünü taşıyan “kim” tamlayıcısını, “bu onovnu etkenleni” sözcük grubu ise “etkilenen” anlamsal rolünü taşıyan “kimi” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir.

9. ‘sürmek’ [kim: eden] + [kime: etkilenen] + [ne: tamamlayıcı] + *ur-*

[*Sonya*] [*sabiy kıyımçiklege*] [*itiv*] *uradı.* (Appalamı, 2015, s. 516) ‘**Sonya çocukların giysilerini ütölemektedir.**’

ur- fiilinin bu anlamında [kim: eden], [kime: etkilenen] ve [ne: tamamlayıcı] şeklinde üç istem boşluğu açmaktadır. Verilen cümlede “Sonya” “eden” anlamsal rolünü taşıyan “kim” tamlayıcısını, “sabiy kıyımçiklege” “etkilenen” anlamsal rolünü taşıyan “kime” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir. “İtiv” ise tamamlayıcı unsurdur.

10. ‘temas etmek’ [kim: konu] + [kime: hedef] + *ur-*

Gokka ramanı keñine kergeninde, eşikden [*betine*] [*issi*] *urdu.* (Bayramuklanı, 1990, s. 213) ‘Gokka pencereyi açtığında **yüzüne kapıdan sıcaklık vurdu.**’

ur- fiili ‘temas etmek’ anlamında iki istem boşluğu açmaktadır. Bu boşluklar [kim: konu] ve [kime: hedef] ile doldurulur. Verilen örnekte “betine” sözcüğü “hedef” anlamsal rolünü üstlenen “kime” tamlayıcısını, “issi” ise “konu” anlamsal rolünü üstlenen “kim” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir.

11. ‘(koku) gelmek’ [kim: tamamlayıcı] + *ur-*

Bal qoşla ornalıb qalğança, tögerekde biçenlikleden [*bal iyis*] *urub turadı.* (Bayramuklanı, 1996, s. 63) ‘Bal kovanları yerleştirilmiş gibi, çevredeki **ekinlerden bal kokusu geliyordu.**’

‘(koku) gelmek’ anlamında *ur-* fiili, bir istem boşluğu açmaktadır. [kim: tamamlayıcı] boşluğu, verilen örnekte “bal iyis” sözcük grubuyla doldurulmuştur.

12. ‘yönelmek’ [kim: eden] + [kime: hedef] + *ur-*

[*Cav askerle*] [*Şimal Kavkazğa*] **urub**, keledile. (Bayramuklanı, 1996, s. 244) ‘**Düşman askerleri Kuzey Kafkas’a yönelmiş, geliyorlardı.**’

ur- fiili ‘yönelmek’ anlamında [kim: eden] ve [kime: hedef] olmak üzere iki istem boşluğu açmaktadır. Verilen cümlede “cav askerle” sözcük grubu “eden” anlamsal rolünü taşıyan “kim” tamlayıcısını, “Şimal Kavkazğa” sözcük grubu “hedef” anlamsal rolünü taşıyan “kime” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir.

13. ‘çakmak: vurarak sokup yerleştirmek’ [kim: eden] + [kimi/ne: etkilenen] + [kime: hedef] + *ur-*

[*Ol*] kölnü dört yanında [*cerge*] [*tört qazıq*] **urur**, sora, qolların kökge sozup, duva okur. (Ölmez, 2015, s. 274) ‘**O gölün dört yanında yere dört kazık çakar** sonra ellerini göğe uzatıp dua okur.’

ur- fiili bu anlamında üç istem boşluğu açmaktadır. Fiilin [kim: eden], [kimi/ne: etkilenen] ve [kime: hedef] şeklindeki istem boşlukları, örnek cümlede “ol”, “cerge” ve “tört qazıq” ile doldurulmuştur.

14. ‘oluşmak’ [kim: konu] + [kime: hedef] + *ur-*

Alay qız terk oquna es cıyğandı, [*betine*] [*iñilik*] **urğandı**. (Ölmez, 2015, s. 17) ‘Böylece o anda kız kafasını topladı, **yüzüne kırmızılık geldi.**’

ur- fiili bu anlamında [kim: konu] ve [kime: hedef] olmak üzere iki istem boşluğu açmaktadır. Verilen cümlede “betine” sözcüğü “konu” anlamsal rolünü üstlenen “kim” tamlayıcısını, “iñilik” sözcüğü ise “hedef” anlamsal rolünü üstlenen “kime” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir.

15. ‘alkışlamak: ses çıkarmak için elleri birbirine vurmak’ [kim: eden] + [ne: tamamlayıcı] + *ur-*

Qaysınnı söleşgenine calanda [*birevlen*] **urğan edi** [*qars*]. (Gurtulanı, 2002, s. 16) ‘**Kaysın’ın konuşmasını sadece bir kişi alkışlamıştı.**’

‘alkışlamak: ses çıkarmak için elleri birbirine vurmak’ anlamında *ur-* fiili, [kim: eden] ve [ne: tamamlayıcı] olmak üzere iki istem boşluğu açmaktadır. Örnek cümlede “birevlen” sözcüğü “eden” anlamsal rolünü taşıyan “kim” tamlayıcısını gerçekleştirirken “qars” sözcüğü tamamlayıcıdır.

16. ‘tekme atmak: ayakla bir yere sertçe vurmak’ [kim: eden] + [kimi: etkilenen] + [kimle: araç] + *ur-*

[*Albreht*] (*Zaynebni sözün böle*, [*anı*] [*tabanı bla*] **ururğa kerilgenley**). *Men seni!* (Bayramkullanı, 1964, s. 200) ‘**Albreht** (Zayneb’in sözünü kesip **topuğuyla vurmak için** gerilerek): Ben seni!’

ur- fiili, ‘tekme atmak: ayakla bir yere sertçe vurmak’ anlamında [kim: eden], [kimi: etkilenen] ve [kimle: araç] olmak üzere üç istem boşluğu açmaktadır. Cümlede “Albreht”, “eden” anlamsal rolünü taşıyan “kim” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir. [kimi: etkilenen] istemi cümlede yer almadığı için cümleye [anı] ögesi eklenmiştir. Eylemin gerçekleşmesi için eden tarafından kullanılan aracı karşılayan “araç” anlamsal rolünü taşıyan “kimi” tamlayıcısı, “tabanı bla” sözcük grubuyla gerçekleşmektedir.

17. ‘çakmak: parıldamak, ışık vermek (şimşek)’ [kim: güç] + *ur-*

Ol, qamanı qımına suğup, ala bir birge tap kelişgenlerine quvana turğanlay, kök açı kükürep, [eliya] urğandı. (Ölmez, 2015, s. 157) ‘O, kamayı kımına sokup onların birbirlerine uyum sağlamalarına sevinirken gök acı acı gürlledi ve **şimşek çaktı.**’

ur- fiili, ‘çakmak: parıldamak, ışık vermek (şimşek)’ anlamında [kim: güç] olmak üzere bir istem boşluğu açmaktadır. Verilen örnekte “eliya” sözcüğü “güç” anlamsal rolünü taşıyan “kim” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir.

18. ‘sokmak: böcek, zehirli hayvan iğnesini batırmak veya ısırarak, zehirlemek’ [kim: eden] + [kimi: etkilenen] + *ur-*

Ahmat. [Seni] [allay çibin] ursa, ölib qallık ediy... (Appalanı, 2015, s. 80) ‘Ahmat: Seni öyle sinek soksaydı ölür kalırdın...’

ur- fiili, ‘sokmak: böcek, zehirli hayvan iğnesini batırmak veya ısırarak, zehirlemek’ [kim: eden] ve [kimi: etkilenen] olmak üzere iki istem boşluğu açmaktadır. Örnek cümlede “allay çibin” sözcük grubu “eden” rolünü taşıyan “kim” tamlayıcısını, “seni” sözcüğü “etkilenen” rolünü taşıyan “kimi” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir.

19. ‘akmak: sıvı bir madde bir yerden çıkmak’ [kim: konu] + [kimden: kaynak] + *ur-*

[Köküreginden] urub kelgen qanı, kölegin çırtıb, cula etib tıyarğa küreşdi. (Laypanlanı Bilal, Kazavat) ‘**Göğsünden akan kanı**, gömleğini yırtıp bastırarak durdurmaya çalıştı.’

ur- fiili, ‘akmak: sıvı bir madde bir yerden çıkmak’ anlamında [kim: konu] ve [kimden: kaynak] olmak üzere iki istem boşluğu açmaktadır. Cümlede *ur-* fiili “köküreginden urub kelgen qan” sıfat-fiil grubunda yer almaktadır. Cümlede geçici olarak ad, sıfat ve zarf görevi gören fiilimsiler, türedikleri fiillerin anlamını taşıyarak o fiiller gibi istem boşlukları açabilmektedir. Aydın Özkan (2018, s. 247)’a göre fiilimsiler de bir fiil sonucu ortaya çıkan bir durumu ifade ettikleri için yan cümlenin yüklemi olarak görev aldıklarında türedikleri fiilin istem potansiyelini korur: *Çocuk camı kırdı. ~ Camı kıran çocuğu gördüm.* Bu bağlamda örnek cümlede “qan” sözcüğü *ur-* fiilinin “konu” rolünü üstlenen “kim” tamlayıcısını ve “köküreginden” sözcüğü, hareketin kaynaklandığı veya başladığı yeri karşılayan “kaynak” rolünü üstlenen “kimden” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir.

20. ‘saplamak: hızla batırmak’ [kim: eden] + [kimi: konu] + [kime: etkilenen] + ur-

[Men] [*Qolumdağı da qara qamanı*]/ [*Cürek ortama*] **urayım**. (Tavmurzayev, 2015, s. 425) ‘Elimdeki kara kamayı da/ **Yüreğimin ortasına vurayım**.’

‘saplamak: hızla batırmak’ anlamında *ur-* fiili, [kim: eden], [kimi: konu] ve [kime: etkilenen] olmak üzere üç istem boşluğu açmaktadır. Cümlede “qolumdağı da qara qamanı” sözcük grubu “konu” rolünü taşıyan “kimi” tamlayıcısını, “cürek ortama” sözcük grubu “etkilenen” rolünü taşıyan “kime” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir. [Kim: eden] ise mikro istem şeklindedir: [men].

21. ‘kesmek: bıçak, makas vb. bir araçla bir şeyi ikiye ayırmak, parçalamak, doğramak’ [kim: eden] + [kimi: etkilenen] + ur-

[*Tulpar Eliyas*] [*çayannı quyruğun*] **urup** çartlathanlay, Munira bla Kamal abızırağan çayannı qışhaç qolların üzdürgendile. (Ölmez, 2015, s. 196) ‘**Tulpar Eliyas çıyanın kuyruğunu kesip** parçalayınca, Munira ile Kamal sersemleşen çıyanın kışkaç ellerini kopardılar.’

ur- fiili, ‘kesmek: bıçak, makas vb. bir araçla bir şeyi ikiye ayırmak, parçalamak, doğramak’ anlamında, [kim: eden] ve [kimi: etkilenen] olmak üzere iki istem boşluğu açmaktadır. “Tulpar Eliyas” sözcük grubu cümlede “eden” anlamsal rolünü üstlenen “kim” tamlayıcısını, “çayannı quyruğun” sözcük grubu ise “etkilenen” anlamsal rolünü üstlenen “kimi” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir.

22. ‘çok fazla yağış zarar vermek’ [kim: güç] + [kimi: etkilenen] + ur-

Qayda [buz] uradı [Gitçevnü duniyasın], qayda Teyri kılıç carıladı. (Akaylanı, 2005, s. 40) ‘Nerede **dolu vurdu Gitçev’in dünyasını** nerede gökkuşağı aydınlattı.’

ur- fiili, ‘yağmak: yağmur, kar, dolu gökten düşmek’ [kim: tamamlayıcı] olmak üzere bir istem boşluğu açmaktadır. Cümlede “buz” sözcüğü *ur-* fiilinin tamamlayıcısıdır.

23. ‘hedefe isabet etmek, hedefi vurmak’ [kim: eden] + [kimi: etkilenen] + ur-

- [*Sen*] [*bu almanı*] **urluqsa**, - dep, alaydan miñ atlam etip, almanı başına salğandı. (Ölmez, 2015, s. 34) ‘- **Sen bu elmayı vurursun** diyerek onlardan bin adım ilerleyip elmayı başına koydu.’

‘hedefe isabet etmek, hedefi vurmak’ anlamında *ur-* fiili, [kim: eden] ve [kimi: etkilenen] olmak üzere iki istem boşluğu açmaktadır. Cümlede “sen” sözcüğü “eden” anlamsal rolünü taşıyan “kim” tamlayıcısını ve “bu almanı” sözcük grubu “etkilenen” anlamsal rolünü üstlenen “kimi” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir.

24. ‘bitmek: bitki, tüy, saç vb. şeyler çıkıp yetişmek’ [kim: ürün] + [kimden: kaynak] + ur-

Bir kün ol, ağaçdan kele, cayav colçuqda bir seyirlik urluq tabıp, bahçada cer cumuşatıp, anı arı salgandı. Bir kesekden [cerden] [kök halıçıq] urğandı. (Ölmez, 2015, s. 248) ‘Bir gün o, ağaçtan gelirken yolda değişik bir tohum buldu ve bahçede yeri yumuşatıp onu oraya ekti. Bir müddet sonra **yerden yeşil ot çıktı.**’

ur- fiili ‘bitmek: bitki, tüy, saç vb. şeyler çıkıp yetişmek’ anlamında [kim: ürün] ve [kimden: kaynak] olmak üzere iki istem boşluğu açmaktadır. “Kök halıçıq” sözcük grubu, eylemin ürününü veya sonucunu karşılayan “ürün” rolünü taşıyan “kim” tamlayıcısını ve “cerden” sözcüğü “kaynak” rolünü taşıyan “kimden” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir.

25. ‘yemek’ [kim: eden] + [kime: etkilenen] + *ur-*

[Ala] Hubbegige içunğan samurlaça, igi [aşha] uradıla, içedile. (Appalanı, 2015, s. 74) ‘Yoğurdun suyuna düşen köpekler gibi, **tıka basa yediler,** içtiler.’

‘yemek’ anlamında *ur-* fiili [kim: eden] ve [kime: etkilenen] olmak üzere iki istem boşluğu açmaktadır. Cümlede “aşha” sözcüğü “etkilenen” anlamsal rolünü üstlenen “kime” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir. [Kim: eden] ise mikro istem şeklindedir: [ala].

26. ‘içmek’ [kim: eden] + [kimi: etkilenen] + *ur-*

İtni qanın urğança, [ol] [çağırnı] urlukdu. (Appalanı, 2015, s. 442) ‘Köpeğin kanını akıtırcasına **şarabı içecek.**’

ur- fiili, ‘içmek’ anlamında [kim: eden] ve [kimi: etkilenen] olmak üzere iki istem boşluğu açmaktadır. “çağırnı” sözcüğü “etkilenen” rolünü taşıyan “kimi” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir. [Kim: eden] istemi mikro istem şeklindedir: [ol].

27. ‘sokmak: bir yere girmesini sağlamak, içeri almak’ [kim: eden] + [kimi/ne: tamamlayıcı] + [kime: hedef] + *ur-*

Gokkağa keçe qalırğa cer kerekdi. [Ol] [Bir saman üyçükge] [burun] urdu. (Bayramuklanı, 1990, s. 150) ‘Gokka’ya gece kalmak için yer gerekti. **Kerpiçten bir eve burnunu soktu.**’

‘sokmak: bir yere girmesini sağlamak, içeri almak’ anlamında *ur-* fiili, [kim: eden], [kimi/ne: tamamlayıcı] ve [kime: hedef] olmak üzere üç istem boşluğu açmaktadır. “Bir saman üyçükge” sözcük grubu “hedef” rolünü taşıyan “kime” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir. “Burun” sözcüğü *ur-* fiilinin tamamlayıcısıdır. [Kim: eden] ise mikro istem şeklindedir: [ol].

28. ‘ovmak’ [kim: eden] + [kimi: etkilenen] + [kimle: araç] + *ur-*

[Ala] [Savutlanı] [qum bla] urub cim-cim cıtıratadıla. (Bayramuklanı, 1990, s. 10) ‘**Kapkacağı kumla ovalayarak** parıl parıl parlattılar.’

ur- fiili, ‘ovmak’ anlamında [kim: eden], [kimi: etkilenen] ve [kimle: araç] olmak üzere üç istem boşluğu açmaktadır. “Savutlanı” sözcüğü “etkilenen” rolünü taşıyan “kimi” tamlayıcısını,

“qum bla” sözcük grubu ise “araç” rolünü taşıyan “kimle” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir. [Kim: eden] mikro istem şeklindedir: [ala].

29. ‘atmak’ [kim: eden] + [kimi: konu] + [kime: hedef] + ur-

[Ol] [*Kesin*] [*alğa*] **urğanlay**, bir aşığış iş bla barğan kibik, alay cürüvçü edi, biraz alğa da guppurlanıp. (Akaylanı, 2005, s. 191) ‘**Kendini öne atarak** biraz da kamburlaşp acele bir işe gidiyormuş gibi yürüyordu.’

‘atmak’ anlamında *ur-* fiili, [kim: eden], [kimi: konu] ve [kime: hedef] olarak üç istem boşluğu açmaktadır. “Kesin” sözcüğü *ur-* fiilinin “konu” anlamsal rolünü üstlenen “kimi” tamlayıcısı, “alğa” ise “hedef” anlamsal rolünü üstlenen “kime” tamlayıcısıdır. [Kim: eden] cümlede mikro istem şeklindedir: [ol].

30. ‘düşmek: isabet etmek (yıldırım, şimşek)’ [kim: güç] + [kimi: etkilenen] + ur-

Ol alay aythanlay, biyağı kök caşnap, arbazda ösgeñ [aqterekni] [eliya] urğandı da, anı ot töbesi etip qoyğandı. (Ölmez, 2015, s. 305) ‘O anlatırken gök parladı, avluda yetişen **beyaz kavağa şimşek düştü** ve onu ot tepesine çevirdi.’

ur- fiili ‘düşmek: isabet etmek (yıldırım, şimşek)’ anlamında [kim: güç] ve [kimi: etkilenen] olarak iki istem boşluğu açmaktadır. Cümlede “eliya” sözcüğü “güç” rolünü üstlenen “kim” tamlayıcısını, “aqterekni” ise “etkilenen” rolünü üstlenen “kimi” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir.

31. ‘manevi olarak yaralamak’ [kim: eden] + [kimi: etkilenen] + ur-

[*Cırçı*] *ömüründe [adamını] urup açtmağandı.* (Tavmurzayev, 2015, s. 287) ‘**Ozan** ömründe bir kişiyi bile **yaralayıp** (kimsenin) canını yakmamıştı.’

‘manevi olarak yaralamak’ anlamında *ur-* fiili [kim: eden] ve [kimi: etkilenen] olarak iki istem boşluğu açmaktadır. Cümlede “cırçı” sözcüğü “eden” rolünü taşıyan “kim” tamlayıcısını, “adamını” sözcüğü ise “etkilenen” rolünü üstlenen “kimi” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir.

32. ‘bir şeyi bildirmek, işaret vermek için davul, zil çalarak yüksek ses çıkarmak’ [kim: eden] + [ne: etkilenen] + ur-

[*Barabañçıla*] *otryadları baş canlarında [baraban] ururğa hazır bolup turadıla.* (Gurtuyev, 1970, s. 431) ‘**Davulcular**, müfrezelerin başında **davul çalmak için** hazır duruyorlar.’

ur- fiili, ‘bir şeyi bildirmek, işaret vermek için davul, zil çalarak yüksek ses çıkarmak’ anlamında, [kim: eden] ve [ne: etkilenen] olmak üzere iki istem boşluğu açmaktadır. Cümlede “barabañçıla” sözcüğü “eden” rolünü taşıyan “kim” tamlayıcısını, “baraban” sözcüğü ise “etkilenen” rolünü taşıyan “ne” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir.

33. ‘sütü çalkalayıp yağ yapmak’ [kim: eden] + [ne: tamamlayıcı] + ur-

Süt başını çıkarırğa quyup, [biz] [cav] urduq. (Cappulanı ve ark., 2005, s. 697) ‘Sütü fiçıya koyup yağ yaptık.’

ur- fiili, ‘sütü çalkalayıp yağ yapmak’ anlamında, [kim: eden] ve [ne: tamamlayıcı] olmak üzere iki istem boşluğu açmaktadır. Cümlede “cav” sözcüğü “ne” tamamlayıcısı ve tamamlayıcı anlamsal rolünü gerçekleştirirken [kim: eden] mikro istem şeklindedir: [biz].

34. ‘yünü ditmek’ [kim: eden] + [kimi: etkilenen] + *ur-*

[Biz] İjirde [cünnü] urup boşadıq. (Cappulanı ve ark., 2005, s. 697) ‘Akşam yünü dittik.’

‘yünü ditmek’ anlamında *ur-* fiili, [kim: eden] ve [kimi: etkilenen] olarak iki istem boşluğu açmaktadır. “Cünnü” sözcüğü “etkilenen” rolünü taşıyan “kimi” tamamlayıcısını gerçekleştirirken [kim: eden] mikro istem şeklindedir: [biz].

35. ‘koymak: bir şeyi bir yere bırakmak, belli bir yere yerleştirmek’ [kim: eden] + [kimi: etkilenen] + [kime: hedef] + *ur-*

[Elbuzduq] [teri bohçanı], kiştik çıçhannı tuthança, terk tutup, [hucrunğa] urdu. (Etezlani, 1961, s. 75) ‘Elbuzduk deri kesevi, kedinin fareyi tuttuğu gibi hızlıca tutup cebine koydu.’

ur- fiili, ‘koymak: bir şeyi bir yere bırakmak, belli bir yere yerleştirmek’ anlamında [kim: eden], [kimi: etkilenen] ve [kime: hedef] olmak üzere üç istem boşluğu açmaktadır. “Elbuzduq” sözcüğü “eden” rolünü üstlenen “kim” tamamlayıcısını, “teri bohçanı” sözcük grubu “etkilenen” rolünü taşıyan “kimi” tamamlayıcısını, “hucrunğa” sözcük grubu ise “hedef” rolünü taşıyan “kime” tamamlayıcısını gerçekleştirir.

36. ‘mührü, damgayı kâğıda basmak’ [kim: eden] + [kime: hedef] + [ne: etkilenen] + *ur-*

[Sekretar] [direktornu qolu bolğan cerge] [muhur] urdu. (Cappulanı ve ark., 2005, s. 698) ‘Sekreter müdürün elinin olduğu yere mührü vurdu.’

ur- fiili, ‘mührü, damgayı kağıda basmak’ anlamında [kim: eden], [kime: hedef] ve [ne: etkilenen] olmak üzere üç istem boşluğu açmaktadır. Verilen cümlede “sekretar” sözcüğü “eden” anlamsal rolünü taşıyan “kim” tamamlayıcısı, “direktornu qolu bolğan cerge” sözcük grubu “hedef” anlamsal rolünü taşıyan “kime” tamamlayıcısı ve “muhur” sözcüğü ise “etkilenen” anlamsal rolünü taşıyan “ne” tamamlayıcısını gerçekleştirir.

37. ‘keçe kaplamak’ [kim: eden] + [kimle: araç] + [ne: etkilenen] + *ur-*

Malqar tişirivla... [Ala] [Sabala bla] çiyde [camıçı] urdula, / Oraq bla sabanda oraq ordula. (Cappulanı ve ark., 2005, s. 697) ‘Malkar kadımları... Değneklerle hasırda keçe kapladılar, / Orak ile tarlada ekin biçtiler.’

ur- fiili, ‘keçe kaplamak’ anlamında [kim: eden], [kimle: araç] ve [ne: etkilenen] olmak üzere üç istem boşluğu açmaktadır. Cümlede “sabala bla” sözcük grubu “araç” anlamsal rolünü

taşıyan “kimle” tamlayıcısını, “camıçı” sözcüğü “etkilenen” anlamsal rolünü taşıyan “ne” tamlayıcısı gerçekleştirirken [kim: eden] mikro istem biçimindedir: [ala].

urul- fiili ‘*ur-* fiilinin edilgen şekli’ (Goçıyaeva ve Süyünçev, 1989, s. 684; Cappulanı ve ark., 2005, s. 702), ‘vurulmak, kurşunlanmak, isabet almak’ (Nevruz, 1991, s. 664) ve ‘vurulmak’ (Pröhle, 1991, s. 92) şeklinde anlamlandırılmıştır.

urdur- fiili için ‘(i) vurdurmak’, ‘(ii) saçma, yersiz konuşmak’ (Goçıyaeva ve Süyünçev, 1989, s. 684), ‘vurdurmak’ (Pröhle, 1991, s. 92; Tavkul, 2020, s. 371), ‘*ur-* fiilinin ettirgen şekli’ (Cappulanı ve ark., 2005, s. 698) anlamları verilmiştir.

uruş- fiili ‘(i) azarlamak’, ‘(ii) tartışmak’ (Goçıyaeva ve Süyünçev, 1989, s. 686), ‘kızmak, azarlamak, vuruşmak, dövüşmek, kavga etmek, mücadele etmek, muharebe etmek, savaşmak, harp etmek’ (Nevruz, 1991, s. 664), ‘vuruşmak, savaşmak’ (Pröhle, 1991, s. 92), ‘(i) savaşmak’, ‘(ii) azarlamak’, ‘(iii) tartışmak, kavga etmek’ (Tavkul, 2020, s. 372), ‘(i) azarlamak’, ‘(ii) kavga etmek, tartışmak’, ‘savaşmak’ (Cappulanı ve ark., 2005, s. 704) şeklinde anlamlandırılmıştır.

Urul-fiili

1. ‘alkışlanmak: alkışlanma işine konu olmak’ [ne: tamamlayıcı] + urul-

Bayan ullu, ariv bileğin örge kötürgende, kökten altın cavğanlay, tavuşlu [qars] uruldu. (Tavmurzayev, 2015, s. 33) ‘Bayan büyük, güzel bileğini yukarı kaldırdığında, gökten altın yağdırmuşçasına sesli **alkış koptu.**’

urul- fiili, ‘alkışlanmak: alkışlanma işine konu olmak’ anlamında [ne: tamamlayıcı] olmak üzere bir istem boşluğu açmaktadır. Cümlede “qars” sözcüğü *urul-* fiilinin “ne” tamlayıcısını ve tamamlayıcı anlamsal rolünü gerçekleştirmektedir.

ur- fiili ‘alkışlamak’ anlamında [kim: eden] ve [ne: tamamlayıcı] olmak üzere iki istemliyen *urul-* fiilinin ‘alkışlanmak: alkışlanma işine konu olmak’ anlamında edilgenleştirme dolayısıyla [kim: eden] istemi eksilmiştir.

2. ‘sürüklenerek zorla bir yere girdirilmek’ [kim: etkilenen] + [kime: hedef] + urul-

[Ala] [Mal vagonlağa] tuq-tıqlama urulub, belgisizlikge atlandı qaraçay halq – Şimal Kavkazdan sürgünne tüşgen birinçi halq. (Laypanlanı Bilal, Kazavat) ‘Onlar **hayvan vagonlarına** tıka basa **koyulup**, belirsizliğe yol aldı. Karaçay halkı, Kuzey Kafkasya’dan sürgüne giden ilk halktır.’

‘sürüklenerek zorla bir yere girdirilmek’ anlamında *urul-* fiili, [kim: etkilenen] ve [kime: hedef] olmak üzere iki istem boşluğu açmaktadır. Cümlede “mal vagonlağa” sözcük grubu *urul-* fiilinin “hedef” anlamsal rolünü taşıyan “kime” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir. Cümlede [kim: etkilenen] mikro istem şeklindedir: [ala].

ur- fiili ‘sürükleyerek zorla bir yere girdirmek’ anlamında [kim: eden], [kimi: etkilenen] ve [kime: hedef] olmak üzere üç istemliyen *urul-* fiilinde edilgenleştirme dolayısıyla [kim: eden] istemi eksilmiştir.

3. ‘dolmak: bir yerde pek çok eşya veya kimse toplanmak, kalabalık duruma gelmek’ **[kim: yer] + [kimden: eden] + urul-**

Men saqlağan tramvay cetib tohtadı. Alay a [içi] [adamdan] tıq urulubdu. (Hubiyıanı, 1982, s. 275) ‘Benim beklediğim tramvay geldi. Ancak içi tıka basa **insanla dolmuştu.**’

urul- fiili, ‘dolmak: bir yerde pek çok eşya veya kimse toplanmak, kalabalık duruma gelmek’ [kim: yer] ve [kimden: eden] olmak üzere iki istem boşluğu açmaktadır. Örnek cümlede “içi” sözcüğü, konumu karşılayan “yer” anlamsal rolünü taşıyan “kim” tamlayıcısını, “adamdan” sözcüğü ise “eden” anlamsal rolünü taşıyan “kimden” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir.

4. ‘sürülmek: sürme işine konu olmak veya sürme işi yapılmak’ **[kime: etkilenen] + [ne: tamamlayıcı] + urul-**

Eşta, feldşerni halatı bolur - cuvulğan da etmegendi, [aşa][itiv] da urulmağandı. (Bayramuklanı, 1990, s. 121) ‘Galiba sağlık görevlisinin önlüğü, temizlenmemiş ve **ütülenmemiş...**’

urul- fiili, ‘sürülmek: sürme işine konu olmak veya sürme işi yapılmak’ anlamında, [kime: etkilenen] ve [ne: tamamlayıcı] olmak üzere iki istem boşluğu açmaktadır. Cümlede “itiv” sözcüğü “ne” tamlayıcısını ve tamamlayıcı anlamsal rolünü gerçekleştirmektedir. *urul-* fiilinin [kime: etkilenen] istemi cümlede bulunmadığı için cümleye [aşa] ögesi eklenmiştir.

ur- fiili ‘sürmek’ anlamında [kim: eden], [kime: etkilenen] ve [ne: tamamlayıcı] olmak üzere üç istemliyen *urul-* fiilinin ‘sürülmek’ anlamında edilgenleştirme dolayısıyla [kim: eden] istemi eksilmiştir.

5. ‘çakılmak: çakma işine konu olmak’ **[kim: etkilenen] + [kime: hedef] + urul-**

Bir kesekden [qabırğağa] urulğan bazıq ırğaqlağa tağılğan kiyik uçalanı köre başlarıqsa. (Akaylanı, 2005, s. 241) ‘Birazdan **duvara çakılan** kalın çengellere takılmış geyik gövdelerini görmeye başlarımsınız.’

‘çakılmak: çakma işine konu olmak’ anlamında *urul-* fiili, [kim: konu] ve [kime: hedef] olmak üzere iki istem boşluğu açmaktadır. Cümlede “bazıq ırğaqla” sözcük grubu *urul-* fiilinin “konu” anlamsal rolünü taşıyan “kim” tamlayıcısını gerçekleştirirken “qabırğağa” sözcüğü “hedef” anlamsal rolünü taşıyan “kime” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir.

ur- fiili, ‘çakmak: vurarak sokup yerleştirmek’ anlamında [kim: eden], [kimi/ne: etkilenen] ve [kime: hedef] istemlerini taşıyan *urul-* fiilinin ‘çakılmak: çakma işine konu olmak’ anlamında edilgenleştirme dolayısıyla [kim: eden] istemi eksilmiştir.

Urdur- fiili

1. ‘vurdurmak’ [kim: eden] + [kime: eden] + [kimi: etkilenen] + urdur-

[İslam] [aşa] [kesin] *urdurmay*, anı cumduruqlarından talay kere canladı. (Laypanlanı, 2006, s. 375) ‘İslam onu kendine vurdurmadan yumruklarından birçok kez kurtuldu.’

urdur- fiili, ‘vurdurmak’ anlamında, [kim: eden], [kime: eden] ve [kimi: etkilenen] olmak üzere üç istem boşluğu açmaktadır. Cümlede “İslam” sözcüğü “eden” anlamsal rolünü taşıyan “kim” tamlayıcısını, “aşa” sözcüğü “eden” anlamsal rolünü taşıyan “kime” tamlayıcısını ve “kesin” sözcüğü ise “etkilenen” anlamsal rolünü taşıyan “kimi” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir.

urdur- fiilinin bu anlamında istem sayısı değişmez ancak fiilin tamlayıcı ve anlamsal rollerinde değişiklik gözlenmektedir. *ur-* fiilinin ‘vurdurmak’ anlamında [hedef] anlamsal rolüyle kullanılan [kime] tamlayıcısı, ‘vurdurmak’ anlamında [eden] rolündedir.

2. ‘temas ettirmek: temas etmesini sağlamak’ [kim: eden] + [kimi/ne: konu] + [kime: hedef] + urdur-

[Sen] [Betiñe] da [bir cılv] *urdur...* (Appalanı, 2015, s. 34) ‘Yüzüne de bir sıcaklık değdir...’

urdur- fiili, ‘temas ettirmek: temas etmesini sağlamak’ anlamında, [kim: eden], [kimi/ne: konu] ve [kime: hedef] olmak üzere üç istem boşluğu açmaktadır. Örnek cümlede “betiñe” sözcüğü “hedef” anlamsal rolünü üstlenen “kimi” tamlayıcısını, “bir cılv” sözcük grubu ise “konu” anlamsal rolünü üstlenen “ne” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir. [Kim: eden] istemi mikro istem şeklindedir: [sen].

‘temas etmek’ anlamında *ur-* fiili, [kim: konu] ve [kime: hedef] şeklinde iki istemliyen *urdur-* fiili ‘temas ettirmek’ anlamında [kim: eden] istemini de alarak üç istem boşluğu açmıştır. Ayrıca [konu] anlamsal rolü [kimi/ne] tamlayıcısıyla kullanılmaktadır.

3. ‘koymak: bir şeyi bir yere bırakmak, belli bir yere yerleştirmek’ [kim: eden] + [kimi: konu] + [kime: hedef] + urdur-

[Men] Sora, köp mıçımay, Şurdumovanı atından materialçıq cazıp, [anı] [zarfa] *urdurup*, Malqondulanı Hamitni (redaktornu ekinçisini) qoluna tuturdum. (Şavalanı, 2006, s. 137) ‘Sonra, çok geçmeden, Şurdumova’ya bir mektup yazıp, **zarfa koyup**, Malkonduların Hamit’in (ikinci editör) eline tutuşturdum.’

‘koymak, bir şeyi bir yere bırakmak, belli bir yere yerleştirmek’ anlamında *urdur-* fiili, [kim: eden], [kimi: konu] ve [kime: hedef] olmak üzere üç istem boşluğu açmaktadır. [Kim: eden] mikro istem şeklindedir: [men]. [Kimi: konu] istemi cümlede yer almadığı için [anı] ögesi cümleye eklenmiştir. “Zarfa” sözcüğü ise “hedef” anlamsal rolünü üstlenen “kime” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir.

4. ‘çaktırmak: çakma işini yaptırmak’ [kim: eden] + [kimi/ne: etkilenen] + [kime: hedef] + **urdur-**

[*Ol*] [*atına*] [*cañı nalla*] **urdururğa kerek edi.** (Tokumayev, 1976, s. 199) ‘**O atına yeni nallar çaktırmalıydı.**’

urdur- fiili, ‘çaktırmak: çakma işini yaptırmak’ [kim: eden], [kimi/ne: etkilenen] ve [kime: hedef] olmak üzere üç istem boşluğu açmaktadır. “Ol” sözcüğü “eden” anlamsal rolünü taşıyan “kim” tamlayıcısını, “atına” sözcüğü “hedef” anlamsal rolünü taşıyan “kime” tamlayıcısını ve “cañı nalla” sözcük grubu ise “etkilenen” anlamsal rolünü taşıyan “ne” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir.

5. ‘(kokuyu) getirmek, hissettirmek’ [kim: eden] + [kimi: tamamlayıcı] + **urdur-**

- *Men nença aythanma, içib qatıma kelme deb.* [*Sen*] **Urdurma beri** [*ol cahanim iyisni*]. (Laypanlanı, 2006, s. 368) ‘- Ben kaç kez söyledim içip yanıma gelme diye. **Getirme o cehennem kokusunu** buraya.’

urdur- fiili bu anlamda [kim: eden] ve [kimi: tamamlayıcı] olarak iki istem boşluğu açmaktadır. Örnek cümlede [kim: eden] mikro istem şeklindedir: [*sen*]. “Ol cahanim iyisni” sözcük grubu *urdur-* fiilinin tamlayıcısıdır.

ur- fiili, ‘hissedilmek’ anlamında [kim: tamamlayıcı] şeklinde bir isteme sahipken ‘hissettirmek’ anlamında [kim: eden] istemi de yer almaktadır. Ettirgenleştirme dolayısıyla *urdur-* fiilinin iki istemi bulunmaktadır.

6. ‘alkışlatmak: alkışlama işini yaptırmak’ [kim: eden] + [kime: hedef] + [ne: tamamlayıcı] + **urdur-**

[*Tegey halqı ullu poetine 80 cıl tolganına Terk Başına qonaqğa çağırılğan Halimat*], *Kostağa etgen nazmusun qaraçay tilde cürek uçunuv bla oqub.* [*cıyılğanlağa*] [*hars*] **urdurğanı esge tüşedi.** (Hubiyları, 1982, s. 110) ‘**Tegey halkının büyük şairinin sekseninci yıl dönümü için Terk Başı’na misafirliğe çağırılan Halimat**’ın, Kosta’ya yazdığı şiirini Karaçay dilinde yürek coşkunluğuyla okuyarak **toplananlardan alkış aldığı** akla gelir.’

urdur- fiili, ‘alkışlatmak: alkışlama işini yaptırmak’ [kim: eden], [kime: hedef] ve [ne: tamamlayıcı] olmak üzere üç istem boşluğu açmaktadır. Cümlede “Tegey halqı ullu poetine 80 cıl tolganına Terk Başına qonaqğa çağırılğan Halimat” sözcük grubu “eden” anlamsal rolünü üstlenen “kim” tamlayıcısını, “cıyılğanlağa” sözcüğü “hedef” anlamsal rolünü üstlenen “kime” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir. “Hars” sözcüğü *urdur-* fiilinin tamamlayıcısıdır.

ur- fiili, ‘alkışlamak’ anlamında [kim: eden] ve [ne: tamamlayıcı] şeklinde iki istemle kullanılırken *urdur-* fiilinin ‘alkışlatmak: alkışlama işini yaptırmak’ anlamı, [kim: eden], [kime: hedef] ve [ne: tamamlayıcı] şeklinde üç istemlidir. *urdur-* fiilinin istem boşluklarına ettirgenleştirme dolayısıyla [kime: hedef] istemi eklenmiştir.

Uruş- fiili

uruş- fiilinin metinlerden tespit edilen anlamları ile buna bağlı tamlayıcı ve anlamsal rolleri şöyledir:

1. ‘savaşmak: ordu ölçüsünde iki silahlı kuvvet karşı karşıya gelip çarpışmak, vuruşmak, muharebe etmek’ **[kim: eden] + [kimle: eden] + uruş-**

Qıtayğa deri barıp, orus askerlege qoşulup, [yaponlula bla] uruşhan kişi bolğandı. (Tavmurzayev, 2015, s. 373) ‘Çin’e kadar giderek Rus askerlerine katılıp **Japonlarla savaşan** biriymiş.’

uruş- fiili, ‘savaşmak: ordu ölçüsünde iki silahlı kuvvet karşı karşıya gelip çarpışmak, vuruşmak, muharebe etmek’ anlamında, **[kim: eden]** ve **[kimle: eden]** şeklinde iki istem boşluğu açmaktadır. Cümlede “kişi” sözcüğü kim tamlayıcısı, “yaponlula bla” sözcük grubu ise “kimle” tamlayıcısıdır. Her iki unsur da “eden” anlamsal rolünü taşımaktadır.

2. ‘tartışmak: karşılıklı ağır sözler söyleyerek çekişmek, münakaşa etmek’ **[kim: eden] + [kimle: eden] + uruş-**

Atlı, cayav avanala, canıvar avanala, qabaqını uvatıp, şaharğa qutulğandıla da, [har avana] da [öz iyesi bla] uruşup başlağandı. (Ölmez, 2015, s. 73) ‘Atlı, yaya gölgeleri, hayvan gölgeleri, kapıyı kırıp şehre ulaştılar ve **her gölge de sahibiyle kavga etmeye başladı.**’

‘tartışmak: karşılıklı ağır sözler söyleyerek çekişmek, münakaşa etmek’ anlamında *uruş-* fiili, **[kim: eden]** ve **[kimle: eden]** şeklinde iki istem boşluğu açmaktadır. Cümlede “har avana” sözcük grubu “kim” tamlayıcısı, “öz iyesi bla” sözcük grubu ise “kimle” tamlayıcısıdır. Her iki tamlayıcı da “eden” anlamsal rolünü üstlenmiştir.

3. ‘azarlamak: kırıncı ve sert söz söylemek, paylamak, takdir etmek’ **[kim: eden] + [kime: hedef] + uruş-**

Anı sebepli [Emen], ğap-ğap etgen Aheyge uğay, [Qıranğa] uruşdu. (Töppelani, 2016, s. 116) ‘Bu yüzden **Emen**, boş konuşan Ahey’e değil **Kıran’a kızdı.**’

uruş- fiili, ‘azarlamak: kırıncı ve sert söz söylemek, paylamak, takdir etmek’ anlamında **[kim: eden]** ve **[kime: hedef]** olmak üzere iki istem boşluğu açmaktadır. “Emen” sözcüğü “eden” anlamsal rolünü taşıyan “kim” tamlayıcısını ve “Qıranğa” ise “hedef” anlamsal rolünü taşıyan “kime” tamlayıcısını gerçekleştirmektedir.

Sonuç

1. *ur-*, *urdur-*, *urul-* ve *uruş-* fiillerin anlamlarına göre açtığı istem boşlukları, fiillere bağlı anlamsal rolleri ve tamlayıcıları Tablo 1’de gösterilmiştir:

Tablo 1. Fiillerin Anlama Göre İstem Boşluğu, Anlamsal Rol ve Tamlayıcı Bilgileri

Anlam	İstem boşlukları	Anlamsal roller	Tamlayıcılar
'elini veya elinde tuttuğu bir şeyi bir yere hızla çarpmak'	3	eden, etkilenen, hedef	kim, kimi/ne, kime
'silahla yaralamak, öldürmek'	2	eden, etkilenen	kim, kimi
'üzerinde görünmek, üzerine düşmek, yansımak, aksetmek'	2	konu, hedef	kim, kime
'esmek: hava bir yönden bir yöne akmak, rüzgâr olmak'	1	güç	kim
'çarpmak'	3	eden, etkilenen, hedef	kim, kimi, kime
'sürükleyerek zorla bir yere girdirmek	3	eden, konu, hedef	kim, kimi, kime
'çarpmak: kalp, hızlı hızlı vurmak'	1	tamamlayıcı	kim
'çarpmak: manevi bir güç gazabına uğratmak'	2	eden, etkilenen	kim, kimi
'sürmek'	3	eden, etkilenen, tamamlayıcı	kim, kime, ne
'temas etmek'	2	konu, hedef	kim, kime
'(koku) gelmek'	1	tamamlayıcı	kim
yönelmek	2	eden, hedef	kim, kime
'çakmak: vurarak sokup yerleştirmek'	3	eden, etkilenen, hedef	kim, kimi/ne, kime
'oluşmak'	2	konu, hedef	kim, kime
'alkışlamak: ses çıkarmak için elleri birbirine vurmak'	2	eden, tamamlayıcı	kim, ne
'tekme atmak: ayakla bir yere sertçe vurmak'	3	eden, etkilenen, araç	kim, kimi, kimle
'çakmak: parıldamak, ışık vermek (şimşek)'	1	güç	kim
'sokmak: böcek, zehirli hayvan iğnesini batırmak veya ısırarak, zehirlenmek'	2	eden, etkilenen	kim, kimi
'akmak: sıvı bir madde bir yerden çıkmak'	2	konu, kaynak	kim, kimden
'saplamak: hızla batırmak'	3	eden, konu, etkilenen	kim, kimi, kime
'kesmek: bıçak, makas vb. bir araçla bir şeyi ikiye ayırmak, parçalamak, doğramak'	2	eden, etkilenen	kim, kimi

'çok fazla yağış zarar vermek'	2	güç, etkilenen	kim, kimi
'hedefe isabet etmek, hedefi vurmak'	2	eden, etkilenen	kim, kimi
'bitmek: bitki, tüy, saç vb. şeyler çıkıp yetişmek'	2	ürün, kaynak	kim, kimden
'yemek'	2	eden, etkilenen	kim, kime
'içmek'	2	eden, etkilenen	kim, kimi
'sokmak: bir yere girmesini sağlamak, içeri almak'	3	eden, tamamlayıcı, hedef	kim, kimi/ne, kime
'ovmak'	3	eden, etkilenen, araç	kim, kimi, kimle
'atmak'	3	eden, konu, hedef	kim, kimi, kime
'düşmek: isabet etmek (yıldırım, şimşek)'	2	güç, etkilenen	kim, kimi
'manevi olarak yaralamak'	2	eden, etkilenen	kim, kimi
'bir şeyi bildirmek, işaret vermek için davul, zil çalarak yüksek ses çıkarmak'	2	eden, etkilenen	kim, ne
'sütü çalkalayıp yağ yapmak'	2	eden, tamamlayıcı	kim, ne
'yünü dıtmek'	2	eden, etkilenen	kim, kimi
'koymak: bir şeyi bir yere bırakmak, belli bir yere yerleştirmek'	3	eden, etkilenen, hedef	kim, kimi, kime
'mührü, damgayı kâğıda basmak'	3	eden, etkilenen, hedef	kim, kimi, kime
'keçe kaplamak'	3	eden, etkilenen, araç	kim, kimle, ne
'alkışlanmak: alkışlama işine konu olmak'	1	tamamlayıcı	ne
'sürtüklenerek zorla bir yere girdirilmek'	2	etkilenen, hedef	kim, kime
'dolmak: bir yerde pek çok eşya veya kimse toplanmak, kalabalık duruma gelmek'	2	yer, eden	kim, kimden
'sürülme: sürme işine konu olmak veya sürme işi yapılmak'	2	etkilenen, tamamlayıcı	kime, ne
'çakılmak: çakma işine konu olmak'	2	etkilenen, hedef	kim, kime
'vurdurmak'	3	eden, eden, etkilenen	kim, kime, kimi
'temas ettirmek: temas etmesini sağlamak'	3	eden, konu, hedef	kim, kimi/ne, kime

'koymak: bir şeyi bir yere bırakmak, belli bir yere yerleştirmek'	3	eden, etkilenen, hedef	kim, kimi, kime
'çaktırmak: çakma işini yaptırmak'	3	eden, etkilenen, hedef	kim, kimi/ne, kime
'(kokuyu) getirmek, hissettirmek'	2	eden, tamamlayıcı	kim, kimi
'alkışlatmak: alkışlama işini yaptırmak'	3	eden, hedef, tamamlayıcı	kim, kime, ne
'savaşmak: ordu ölçüsünde iki silahlı kuvvet karşı karşıya gelip çarpışmak, vuruşmak, muharebe etmek'	2	eden, eden	kim, kimle
'tartışmak: karşılıklı ağır sözler söyleyerek çekişmek, münakaşa etmek'	2	eden, eden	kim, kimle
'azarlamak: kırıcı ve sert söz söylemek, paylamak, tekdir etmek'	2	eden, hedef	kim, kime

2. Taranan metin ve sözlüklerde *ur-* fiilinin otuz yedi anlamının yanında *ur-* fiilinin türevlerinden *urul-* fiilinin beş, *urdur-* fiilinin altı ve *uruş-* fiilinin üç anlamı tespit edilmiştir.

3. *ur-* fiilinin edilgen şekli olan *urul-* fiilinin 'alkışlanmak', 'sürüklenerek zorla bir yere girdirilmek', 'sürülmek' ve 'çakılmak' anlamlarında, istem azalması meydana gelmiştir. *ur-* fiilinin iki istemli 'alkışlamak' ve üç istemli 'sürükleyerek zorla bir yere girdirmek', 'sürmek' ve 'çakmak' anlamlarında istemin sayısı bir eksilmiştir.

4. *ur-* fiilinin ettirgen şekli olan *urdur-* fiilinin 'vurdurmak', 'çaktırmak', 'koymak, yerleştirmek' anlamlarında istem sayısı değişmezken '(kokuyu) getirmek, hissettirmek', 'temas ettirmek' ve 'alkışlatmak' anlamında fiilin isteminde artış meydana gelmiştir. *ur-* fiili, 'alkışlamak' anlamında [kim: eden] ve [ne: tamamlayıcı] şeklinde iki istemle kullanılırken *urdur-* fiilinin 'alkışlatmak' anlamı, [kim: eden], [kime: hedef] ve [ne: tamamlayıcı] şeklinde üç istemlidir. 'temas etmek' anlamında *ur-* fiili, [kim: konu] ve [kime: hedef] şeklinde iki istemliken 'temas ettirmek' anlamında [kim: eden] istemi de eklenerek üç istem boşluğu açmıştır. Ayrıca [konu] anlamsal rolünü [kimi/ne] tamamlayıcısı taşır. *ur-* fiili, '(koku) gelmek' anlamında [kim: tamamlayıcı] şeklinde bir isteme sahipken '(kokuyu) getirmek, hissettirmek' anlamında [kim: eden] istem boşluğu da açılır. 'vurdurmak' anlamındaysa istem sayısı değişmez ancak fiilin tamamlayıcı ve anlamsal rollerinde değişiklik gözlenmektedir. 'vurmak' anlamında [hedef] anlamsal rolünü üstlenen [kime] tamamlayıcısı, 'vurdurmak' anlamında [eden] rolünü üstlenmektedir.

5. *uruş-* fiili, Karaçay-Malkar Türkçesinde '(i) savaşmak', '(ii) tartışmak', '(iii) azarlamak' anlamlarında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde de *vuruş-* fiili '(i) birbirini vurmak,

dövüşmek', '(ii) savaşmak, çarpışmak' anlamlarında [kim: eden] ve [kimle: eden] tamlayıcılarıyla kullanılır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak Karaçay-Malkar Türkçesinde 'azarlamak' anlamı vardır ve bu anlamda fiil, [kim: eden] ve [kime: hedef] şeklinde diğer anlamlardaki tamlayıcılardan farklı tamlayıcılarla kullanılır.

6. *ur-* fiili sahip olduğu on üç anlamında üç, yirmi anlamında iki ve dört anlamında bir istem boşluğu açarken *urul-* fiili dört anlamında iki, bir anlamında bir; *urdur-* fiili beş anlamında üç, bir anlamında iki istem boşluğu açmaktadır. *uruş-* fiili ise verilen her anlamında iki istem boşluğu açmaktadır.

7. *ur-* fiilinde ortaya çıkan anlamsal roller *araç, eden, etkilenen, güç, hedef, kaynak, konu, tamamlayıcı, ürün* ve *yer* anlamsal rolleridir. *urul-* fiili *etkilenen, hedef, konu, tamamlayıcı* ve *yer* anlamsal rolleriyle; *urdur-* fiili *eden, etkilenen, hedef, konu* ve *tamamlayıcı* anlamsal rolleriyle; *uruş-* fiilleri de *eden* ve *hedef* anlamsal rolleriyle yer almaktadır. *ur-* fiili *kim, kimi, kime, kimden, kimle, ne* tamlayıcılarıyla kullanılırken *urul-* fiili *kim, kime, kimden, ne* tamlayıcılarıyla; *urdur-* fiili *kim, kimi, kime, ne* tamlayıcılarıyla; *uruş-* fiili ise *kim, kimle, kime* tamlayıcılarıyla kullanılmaktadır.

Lehçeler arası aktarmalarda fiillerin istem potansiyelini bilmek, özellikle lehçelerde ortak olan fiiller açısından oldukça önemlidir. Kaynak lehçede fiilin istemini bilmeden hedef lehçeye göre istem tercihi yapmak aktarıcıyı birtakım hatalara düşürebilmektedir. Bu şekildeki hataları en aza indirebilmek için fiillerin istemini ortaya koymak, hatta lehçeler arası ortak fiillerin istem sözlüklerini hazırlamak büyük önem arz etmektedir.

Kısaltmalar

Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
Uyar.	Uyarlayan
vb.	Ve başkası, ve başkaları, ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Abaylanı S. (2015). *Şavaylanı (Abayhanlanı) Davut-Haci*. Print tsentr.
- Adivar, H. E. (2022). *Sinekli bakkal*. Can Yayınları.
- Ágel, V. ve Fischer, K. (2010). Dependency grammar and valency theory. B. Heine, H. Narrog (Ed.) *The Oxford handbook of linguistic analysis* içinde (ss. 225-257). Oxford Üniversitesi Yayınları.
- Akaylanı T. (2005). *Hakıykat uvahtısı*. Elbrus.
- Akbay, O. H. (2006). *Japonca ve Türkçedeki eylemlerin üye yapısı -dil öğretimi amaçlı bir karşılaştırma*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akbaylanı M. (1980). *Küreşni colunda*. Stavropol Karaçay-Çerkes.
- Appalanı B. (2015). *Çaşavnu közgüsü*. Çerkessk.
- Aydın Özkan, I. (2018). *Evensel dilbilgisi ve Türkçede istem*. Gece Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2004). *Türkçenin grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayramkulları A. (1964). *Ahmatnı canılıçları*. Stavropol.
- Bayramuklanı H. (1990). *Ontört cıl*. Stavropol Karaçay-Çerkes.
- Bayramuklanı H. (1996). *Çaşavum*. Karaçay-Çerkes.
- Cappulanı A. A., Ulaklanı Z. M., Otarkanı İ. M., Cabellanı L. C., Mahiylanı L. H. ve Appalanı A. K. (2005). *Karaçay-Malkar tilni aşılatma sözlüğü üçtomluq III*. El-Fa Basma Ara.
- Doğan, N. (2011). *Türkiye Türkçesi fiillerinde isteme göre anlam değişiklikleri*. (Doktora Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Eteylanı O. (1961). *Tarda*. Kabartı-Malkar Kitab Basması.
- Fillmore, C. J. (1966). Toward a modern theory of case. 15 Mayıs 2023. Erişim adresi: <https://www.semanticscholar.org/paper/TOWARD-A-MODERN-THEORY-OF-CASE.-Fillmore/36611b39aa022368b7905003abda91ab96b753e7>
- Gurtulanı S. (2002). *Men tanıgan Kaysın*. Elbrus.
- Gurtuyev, B. (1970). *Caşı talisman*. Elbrus Kitap Basma.
- Helbig, G. ve Schenkel, W. (1983). *Wörterbuch zur valenz und distribution deutscher verben*. De Gruyter.
- Hubiylanı O. (1982). *Çaşav bla fahmu*. Stavropol Karaçay-Çerkes.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2019). *Yaban*. İletişim Yayınları.
- Katsiyev, H. (1971). *Tamata*. Elbrus.
- Laypanlanı B. *Kazavat*. 3 Ocak 2023. Erişim adresi: <http://www.elbrusoid.org/library/author/Лайпанов%20Билал/>
- Mammelanı İ. (2003). *Kişi cerinde*. Nalçık.
- Nevruz, Y. (1991). *Karaçay-Malkar Türkçesinden Türkiye Türkçesinde açıklamalı büyük sözlük*.
- Ölmez, M. (2015). *Uçhan ayrıkamnu hangoşası*. Elbrus.
- Pasierbsky, F. (1981). Sprachtypologische aspekte der valenztheorie unter besonderer berücksichtigung des Deutschen". *Zeitschrift für phonetik, sprachwissenschaft und kommunikationsforschung*, 34, s. 160-177.
- Pasierbsky, F. (2003). Toward a classification of complements. Á. Vilmos vd. (Ed.) *Dependency and valency - dependenz und valenz: An international handbook of contemporary research - Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung* kitabı içinde (s. 803-813), Walter de Gruyter.
- Pröhle, W. (1991). *Karaçay lehçesi sözlüğü*. (Çev. K. Aytaç). Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Şavalanı H. (2003). *Dünya cahanimi*. Elbrus.
- Tavkul, U. (2020). *Karaçay-Malkar Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tavmurzayev, D. M. (2015). *Asmaran*. Tetragraf.
- Tesnière, L. (1959). *Éléments de syntaxe structurale*. Librairie G. Klincksieck.
- Töppelani A. (2006). *Altın hardar*. Elbrus.
- Uğurlu, M. (2001). Türk lehçelerinin aktarımında valenz sözlüklerin önemi. N. Demir, E. Yılmaz (Haz.). *Doğu Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 197-206). Doğu Akdeniz Üniversitesi.
- Van Valin, R. Jr. (1999). Generalized semantic roles and the syntax-semantics interface. 10 Ekim 2023. Erişim adresi: https://rrg.caset.buffalo.edu/rrg/vanvalin_papers/gensemroles.pdf

